

ANARIN NƏSRİNDƏ “ALTINCI MƏRTƏBƏ”NİN ƏLÇATMAZ KAMİLLİYİ PROBLEMİ

Giriş. Hər bir canlının öz xisləti olmasına öyrəşsək də, insanın rəngarəng xarakteri bizi hər an təəccübləndirir. Dünyaya gəldiyimiz ilk andan etibarən insanı kəşf etmək səyahətinə çıxırıq. Bu insan zamanla anamız, atamız və ya hər hansı bir doğmamız olsa da, sonda bütün oxlar bizim özümüzə- içimizdəki “mən”ə istiqamətlənir. Sanki illərlə dünyadakı insanları seyr eləyib onun qüsurlarını və ya müsbət cəhətlərini öz beynimizdə hazırladığımız imtahan suallarıyla qiymətləndirən biz sonda tək bir insanı imtahan edirik. Özümüzü.. O özümüzü ki illərlə çəkdiyi acılarda da, pis günlərində də, həmçinin, xoş günlərində də üzləşməkdən qorxub tək-tənha qoyduğumuz özümüzü. Ölümün ən qorxuducu yanlarından biri də məhz budur: Özünə hesablaşmağa macal tapmadan sağollaşmaq məcburiyyətində qalmaq. Bu üzləşməyə isə insanı bəzən bir hadisənin dəhşəti, bəzən bir sözün ağırlığı, bəzən bir musiqinin notları, bəzən isə bir əsərin hansısa sətri vadar edə bilər. İnsan içində özü olduğu dünyadan qaçmaq üçün oxuduğu hər hansı əsərdə özüylə qarşılaşıb qaçmağa heç bir səhifə tapa bilməyə bilər. Hər səhifəni çevirdikcə başına gələcəkləri görüb o kitabı ordaca bağlamaq, bir daha heç bir zaman açıb oxumamaq üçün rəfinin ən əlçatmayan hissəsinə də qoya bilər. Amma qaçdığı özünü ən üst rəfdə saxladığını unutmağı üzləşməyindən daha da çətinləşər. Ədəbiyyatın bu sarsıdıcı funksiyası bir çox əsərlərdə rastımıza çıxır. Anar yazdıqdan sonra real həyatda beşmərtəbəli evinin altıncı mərtəbəsindən nə çox Təhminələr, Zaurilər çıxmışdı. Nə qədər insan Zaur kimi sevgisində göstərdiyi cəsarətsizliyin əzabını çəkdiyini özüne, hətta yazıçıya etiraf etmişdi. Anar əsərlərinin bu qədər sevilməyindəki ən önəmli faktorlardan biri də məhz insan psixologiyasını bütün doğrılığı ilə, olduğu kimi təsvir etməsidir. Cəmiyyətin qınağından çəkinmədən “Təhminə kimi qadınlar da var” - deyə biləcək cəsarəti qələminə verməsi belə Təhminələrə son anda bir təsəlli xarakteri daşıyır.

Əsas hissə. “Altmışıncılar” nəslinin görkəmli simalarından biri olan Anar ədəbiyyata yeni obraz və ideyaların gəlməsinə yol açan istedadlı yazıçılardan biridir. Nisbi demokratikləşmə dövründə adi insanların içindən çıxarıb baş qəhrəmana çevirdiyi obrazlar günümüzədək bir çox problemin işıqlandırılmasında xüsusi rol oynamışdır. Bu da əlbəttə ki, yazıçı istedadının böyüklüyündən irəli gəlir. Müxtəlif janrlarda, fərqli problemləri cəmiyyətə ən yaxın dildə ifadə edən müəllif insan psixikasının incəliklərini yaratdığı obrazları fərdiləşdirmək məqsədilə qəhrəmanlar üzərində əks etdirmişdir. Anarın işıq tutduğu problemlərdən biri cəmiyyətdə çoxluq təşkil etsə də, özünü tənha hiss edən insanların daxili “mən”inə çatmaq arzudur. Təhminə, Kərim Əsgəroğlu, Fuad və bu kimi surətlər həyatın dayanmayan axınına qarışaraq tənhaləşməyə doğru gedən fərdlərdir. Əlbəttə, tamamilə fərqli mövzulu əsərlərdən misal olaraq göstərdiyimiz bu obrazlar müxtəlif həyatlarda eyni problemi daşıyan insanların ümumiləşmiş simalarıdır.

Təhminə obrazı Anarın belə demək mümkündürsə, rəğbət bəslədiyi və digər yaratdığı qəhrəmanlara nisbətən daha qayğılı yanaşdığı bir surətdir. Bunu biz əsərin yazılmasından illər keçməsinə baxmayaraq, Anarın yenidən bu mövzuya qayıdaraq “Təhminənin son sirri” hekayəsini yazıb Təhminəyə bəraət qazandırmasından aydın duyuruq. Təhminə obrazı cəmiyyətin stereotiplərini qıran, mentalitet çərçivəsini dağıdaraq həyatını öz qanunlarıyla yaşayan bir qadın obrazıdır. Bu surətin sayəsində biz cəmiyyətdə özgələşdirilən, qəbul edilməyən qadınların taleyinin hansı mərhələlərlə irəliləyə biləcəyini təxmin edə bilərik. Anar Təhminə obrazıyla nisbi demokratikləşmənin verdiyi azadlıq şansını sanki daha çox bu obrazın simasında əks etdirməyə çalışmışdır. İllərlə bir çox yazıçılarımız cəmiyyət tərəfindən yadlaşdırılmış və qəbul olunmamışdır. Buna səbəb isə Təhminə kimi insanları qəbul etməyən mühitin dəyişikliyə, başqalaşmağa cəsarətinin olmaması idi. Yeni nəsrin gətirdiyi ideyalar tamamilə insanın daxili dünyasını və bu dünyanın ətrafına hansı formalarda əks olunmasını ifadə edirdi. Adi insanlar böyük əsərlərin sujetinin əvvəlindən sonuna əsas xəttin məğzində yerləşirdilər.

“6-cı mərtəbə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında reallıq kabusudur. Realıq olmasa da, realılıqla ortaqdır, həm də onun elementləriylə təşəkkül tapıb zənginləşmişdir” [2].

Təhminə beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsində yaşayırdı. Hansı ki o mərtəbəyə Zaur heç bir zaman qalxa bilməmişdi. Lakin Anar yaradıcılığına ümumi nəzər salsaq, belə bir sual bizi düşündürə bilər: Altıncı mərtəbəyə Anarın başqa hansı qəhrəmanları çıxı bilərdi və ya bilməzdi? Və bu cavabın səbəbləri nədən ibarətdir?

İlk öncə, Zaur obrazı haqqında danışmağımız daha doğrudur. Eyni əsərlərdə, eyni cəmiyyətlərdə mövcud olan Təhminə və Zaur mənəvi cəhətdən bir-birindən kəskin fərqlənən obrazlardır. Zaur maddi həyatın insan üzərində təsirlərini təcəssüm etdirən bir surətdir. Onun maddi ehtiyacları naminə həyatının eşqindən imtina etməsi və bu imtinanın cəmiyyətin mənəvi cəhətdən əsla alçalda bilmədiyi bir qadının məhvinə gətirib çıxarması Zaurun kamillikdən uzaq, nəinki altıncı mərtəbəyə, hətta o binaya yaxınlaşmağa belə haqqı olmayan bir obraz olduğunu deməyimizə əsas verə bilər. Bu baxımdan istər Zaurun cəsarətsizliyi, istər həyata qarşı mövcud olan istəklərinin həddindən artıq maddi səciyyə daşması onun qarşısında uzun bir yolun olduğunu göstərir. “-Əgər adamlar başa düşsəydilər ki, beşmərtəbəli binanın altıncı mərtəbəsi də ola bilər, onda nə vardı ki...” [1]. Məmməd Nəsrin dilindən deyilən bu cümləylə müəllif Zaurun bir daha aydınlanma yaşaması üçün ona şans tanıyır. İlk dəfə “Ağ liman” povestində Məmməd Nəsrin təkbəşinə nərd oynamasını təsvir edərkən Anar Zauru ilk dərslərini vermişdisə, indi ikinci dəfə başqa əsərində bu metoddan istifadə edir.

Anarın digər sevilən əsərlərindən biri olan “Macal” povestində də mənəvi problem mövcuddur. Necə ki digər əsərdə cəmiyyət Təhminəni qəbul edə bilmirdi, burada isə Fuad cəmiyyəti qəbullanmaqda çətinlik çəkən bir obrazdır. Uşaqlıq illərindən başlayaraq özüylə, həyat tərzilə zehni arasında böyük uçurumlar olan Fuad sonrakı dövrlərdə də bu uçurumu

¹⁰⁴ BDU-nun magistrantu. jevhunaslanova@mail.ru

keçməyi bacarmır. Bu isə obrazın öz daxili aləmindən bixəbər olmasından irəli gəlir. Oqtayın məsləhəti ilə dəfələrlə özü ilə görüşü dəftərinə qeyd edən Fuad uzun müddət bu missiyanı yerinə yetirə bilmir. Onun fikrincə, başqa faktorlar ona mane olur, lakin əsas maneə onun daxilində yatan özündən qaçmaq meylidir. Fuad Anarın Təhminəsi kimi özündən xəbərdar və nə istədiyini duya bilən insan deyil. Maddi uğurlarla xoşbəxt olduğunu düşünən bu surət nə məktəbdə, nə böyüdüüyü ailədə, nə də öz qurduğu ailədə istəkləri yetərinə qarşılanmamış bir insandır. Yaşadıqlarımızın yox, bu yaşanılanlardan çıxarılan dərslərin önəmli olduğu bir dünyada Anar Fuadın həyatıyla oxucuya mənəvi kamilliyə gedən yolun insanın öz içində başladığını izah etməyə çalışır. Fuadın müəllimi Fuad Salahlıya qarşı etdiyi “nankorluq” isə xarakterində mövcud olan digər zəiflikdir. Biz Fuadın kamillik mərtəbəsinə yaxınlaşmaq istədiyini, lakin buna macal tapa bilmədiyini görürük. Əsərin sonunda həyatı boyu etmədiyi bir şeyi edərək başqa bir işini özüylə görüş üçün təxirə salır və müəllif bir çox əsərinin sonunda istifadə etdiyi bu priyomu bu əsərə də tətbiq edərək sonluğu natamam təsvir edir. Povestin sonu və sonrakı hadisələr oxucunun ixtiyarına buraxılır. Lakin Anar illər sonra yenidən bu əsərə də bir daha qayıtmaq zərurəti hiss etmişdir. Fikrimizcə, öz təxəyyülümüzün ixtiyarında olarkən düşündüyümüz sonluqlar zehnimizdə mövcud olarkən müəllifin illər sonra bu sonluqları dəyişməməsi daha yaxşı olardı, lakin burdan belə bir nəticə də çıxarmaq olar ki, Anar Fuadın simasında verdiyi problemin cəmiyyətdə hələ də öz həllini tapmamasından təsirlənərək yenidən bu mövzuya qayıtmaq zərurəti hiss etmiş ola bilər. “Balaca Fuadın son xahişi” hekayəsi obrazların illər sonrakı taleyinin təsvirindən ibarətdir. Bu hekayədən bizə aydın olur ki, Fuad o gün təxirə saldığı çıxışından sonrakı qərarlarında da bir o qədər uğurlu ola bilməmiş, altıncı mərtəbəyə qalxmaqda aciz olan obrazlar sırasına daxil olmuşdur.

Son olaraq, “Otel otağı”nın Kərimini xatırlayaq. Kərim Əsgəroğlu universitetdə müəllim, orta büdcəli bir ailədə həyat yoldaşı və valideyn, torpaqlarının bir hissəsini yenidən itirmiş ölkədə isə vətəndaşdır. Hər bir insan kimi onun da qarşısında müəyyən öhdəlikləri var, lakin Kərimin bu öhdəliklər qarşısında yaşadığı daxili sıxıntılar onu getdikcə ölümə doğru sürükləyir. Vətənin dar günündə müharibəyə gedib döyüşmədiyi üçün yaşadığı vicdan əcaibi, valideyn olaraq qızına ürəyi istədiyi cehizi almağa büdcəsi yetmədiyi üçün yaşadığı utanc, digər tərəfdən isə universitetdə müəllim adını daşıyan yoldaşlarının qanunsuz yollarla gəncləri savadsızlığa sürükləməsi, rüşvətxorluğu Kərimin ürəyini incidən ağrının şiddətini daha da artırır. Ancaq biz qarşımızda mənəvi cəhətdən kamilləşməkdə olan bir insan görürük. Bunu Çopur Cabbarın ikiüzlü çıxışlarını xatırlayarkən bu iki fərqli xarakterdəki insanın eyni mühitdə yaşamaqlarından duyduğu narahatlıqların fonunda da görürük. Cabbar türkçülük ideyalarını müdafiə etdiyi üçün Kərimin yollarına daş qoymağa çalışır. Kərim isə Cabbar kimi rüşvətxor müəllimlərə görə müəllim adına ləkə gəlməsindən çəkinir. Əsərin sonlarına doğru maddi çətinlikləri səbəbindən Kərim də Cabbar və digərləri kimi həyatında bir dəfə də olsun tələbələrindən “kibrit” almağı düşünürsə, bu fikri reallaşdıracaq mənəviyyətə sahib olmayan bir insandır. Bu səbəbdəndir ki, müəllif saf, təmiz, cəmiyyətin çirkabına batmamış bu qəhrəmanı təlatümlü hissələrin əllərindən alaraq əbədiyyətə qovuşdurur. Kərimlə birlikdə həyatı da, qəlbini sarsıdan problemləri də yoxa çıxır. Fikrimizcə, Kərim Əsgəroğlu beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsinə çıxmağı bacaran bir obrazdır.

Nəticə. Anarın yaradıcılığının obrazlar aləminin genişliyi və xarakter əlvanlığı bir çox mənəvi problemin həlli yolunda ciddi addımlar atılmasına səbəb olmuşdur. Müəllifin əsərlərinin həcmi nəzərə alınaraq yalnız bir neçə qəhrəmanın simasında problemi analiz edərək belə bir nəticəyə gəlirik ki, “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” romanı ilə ədəbiyyatımıza daxil olan “altıncı mərtəbə” fenomenini yazıcının digər əsərlərinə tətbiq etdikdə bir çox obrazın daxili aləminin yetərsizliyi gün üzünə çıxır. Şübhəsiz ki, hər bir insan mükəmməl olmadığı kimi ədəbiyyatın qarşısına da belə bir tələb qoymaq qeyri-mümkündür. Lakin problemin həllinə yol açması baxımından surətləri bu aspektən analiz edərək Anarın “altıncı mərtəbə”yə sadəcə bir neçə obrazı layiq gördüyünü deyə bilərik. Fikrimizcə, bu o deməkdir ki, ədəbiyyatın qədim zamanlardan bəri mövcud olan kamil insan problemi Anarın əsərlərində də həllini tam şəkildə tapa bilməmiş, lakin problemin həlli istiqaməti düzgün verilmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Anar. Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi. Bakı: Qanun, 2019, 316 s.
2. Abdulla M. Sürealizm – sühl realizmi deyil // Kaspi, Bakı, 2012, 22-24 sentyabr, s. 16-17.

Açar sözlər: Anar, altıncı mərtəbə, psixologizm, qadın azadlığı, kamillik, cəmiyyət

Key words: Anar, sixth floor, psychologism, women's freedom, perfection, society

Ключевые слова: Анар, шестой этаж, психологизм, женская свобода, совершенство, общество

Anarın nəsrində “Altıncı mərtəbə”nin əlçatmaz kamilliyi problemi

Xülasə

Məqalədə Anarın nəsrində işıqlandırılan bir neçə əsas problemlərdən biri olan kamil insan problemi yazıcının yaradıcılığı üçün doğma olan “altıncı mərtəbə” fenomeni aspektindən tədqiq edilmişdir. Demək olar ki, əzəldən bəri mövcud olan və ədəbiyyatın əsas mövzu istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirilən bu problem istedadlı yazıcımız Anarın da qələminin əsərlərində qaldırılmışdır. Klassik ədəbiyyatdan bu günədək Nizami, H.Cavid kimi ədiblərin yaradıcılıqlarından süzülüb gələn bu mövzu Anarın da yaradıcılıq süzgəcindən keçmişdir. Müəllif müxtəlif əsərlərin hər birində fərqli formada əks etdirdiyi bu problemin ümumi həllinə yetərinə gəlib çıxa bilməmişdir. Buna səbəb isə cəmiyyətin çox az hissəsinin kamilləşməyə meyil etməsi, “altıncı mərtəbə”də məskunlaşmağı bacarmasıdır. Müəllifin insan psixikası ilə yaxından tanış olması və bunu əsərlərində hərtərəfli əks etdirməsi bizi tam şəkildə problemin həllinə gətirib çıxarmasa da, bu istiqamətdə xeyli yol qət edilməsinə şərait yaratmışdır. Psixologizmin müxtəlif ünsürlərindən istifadə edərək xarakterlərin daxili aləminə enilməsinə şərait yaradan müəllif obrazların əsərlər arasında müqayisə olunacaq dərəcədə eyni məqsədə xidmət etməsi üçün

müəyyən oxşarlıqlara yer vermişdir. Lakin oxşarlıqlar mövcud olmasına baxmayaraq eyni problemin ətrafına toplaşa biləcək bu qəhrəmanların yalnızca bir neçəsi məsələni həll etmiş formada buradan uzaqlaşa bilirlər.

The problem of unattainable perfection of the “Sixth floor” in Anar’s prose

Summary

In the article, the problem of the perfect person, which is one of several main problems highlighted in Anar’s prose, is studied from the perspective of the “sixth floor” phenomenon, native to the writer’s creativity. It can be said that this problem, which has existed since time immemorial and is regarded as one of the main topics of literature, was raised in the works of our talented writer Anar. This topic, filtered through the works of writers such as Nizami, H. Javid, from classical literature until today, has also passed through the creative filter of Anar. The author has not been able to come up with a general solution to this problem, which he reflects in a different form in each of his works. The reason for this is that only a small part of the society tends to improve and is able to settle on the “sixth floor”. Although the author’s close familiarity with the human psyche and its comprehensive reflection in his works did not lead us to a complete solution to the problem, it made it possible to go a long way in this direction. Using various elements of psychologism, the author created conditions for descending into the inner world of the characters, and made room for certain similarities so that the images serve the same purpose to the extent that they can be compared between the works. However, despite the presence of similarities, only a few of these heroes who can gather around the same problem can walk away from here having solved the problem.

Проблема «Шестого этажа» недостижимого совершенства в прозе Анара

Резюме

В статье проблема идеального человека, являющаяся одной из нескольких основных проблем, освещенных в прозе Анара, исследуется с точки зрения феномена «шестого этажа», свойственного творчеству писателя. Можно сказать, что эта проблема, существующая с незапамятных времен и считающаяся одной из главных тем литературы, была поднята в произведениях нашего талантливого писателя Анара. Эта тема, профильтрованная через произведения таких писателей, как Низами, Х.Джавид, от классической литературы до сегодняшнего дня, также прошла через творческий фильтр Анара. Автору не удалось найти общего решения этой проблемы, которую он отражает в разной форме в каждом своем произведении. Причина этого в том, что лишь небольшая часть общества стремится к улучшению и способна обосноваться на «шестом этаже». Хотя близкое знакомство автора с психикой человека и всестороннее ее отражение в его произведениях не привели нас к полному решению проблемы, они позволили далеко продвинуться в этом направлении. Используя различные элементы психологизма, автор создал условия для погружения во внутренний мир персонажей, освободил место некоторым сходствам, чтобы образы служили одной и той же цели в той мере, в какой их можно сравнивать между произведениями. Однако, несмотря на наличие сходства, лишь немногие из этих героев, способных собраться вокруг одной и той же проблемы, смогут уйти отсюда, решив задачу.

Rəyçi: fil.ü.f.d. dos. Nəqiqət Abdıyeva